

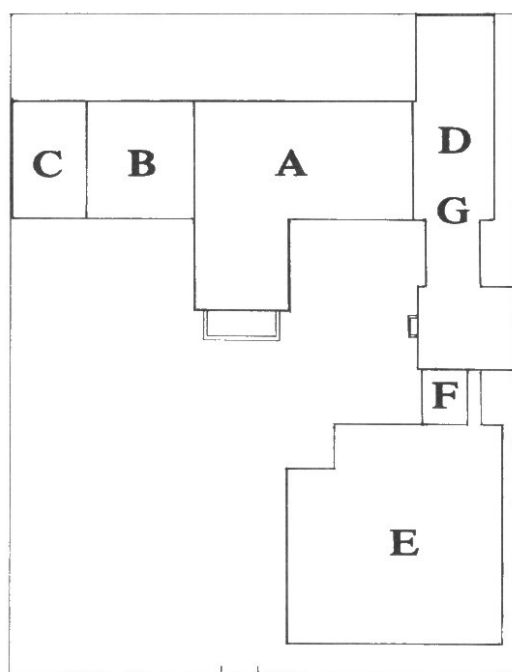
Zarys dziejów Hożej*

Andrzej Kajetan Wróblewski

(artykuł opublikowany w *Postęпах Fizyki* **45**, 459 – 483 (1994))

Przygotowując ten krótki zarys dziejów warszawskiego ośrodka fizyki na Hożej korzystałem z artykułów wspomnieniowych najstarszych pracowników, działających aktywnie w okresie przedwojennym, w czasie okupacji i w pierwszych latach po wojnie. Moja znajomość z Hożą datuje się dopiero od 1951 r., kiedy rozpocząłem tu studia fizyki. Starłem się opierać przede wszystkim na wspomnieniach pisanych najwcześniej, kiedy ich autorzy mieli jeszcze świeżo w pamięci opisywane wypadki. Przedstawiam tu zarys dziejów ośrodka, a nie fizyki na Hożej, toteż nie omawiam szczegółowo osiągnięć badawczych poszczególnych osób czy zespołów.

Historia ośrodka na Hożej jest nierozzerwalnie związana z osobą jego twórcy, organizatora i wieloletniego dyrektora, profesora Stefana Pieńkowskiego (1883-1953). Zaledwie kilka tygodni temu, 20 listopada, minęła, czterdziesta rocznica jego śmierci. Dzisiejsza uroczystość jest więc także okazją do upamiętnienia tego niezwykłego człowieka [1-10].



ul. HOŻA

Etapy rozbudowy ośrodka fizyki przy ul. Hożej 69: A - część centralna z dużym audytorium, oddana do użytku w 1921 r., B - skrzydło wschodnie, ukończone w 1932 r., C - tzw. Hala Atomowa, wybudowana w 1948 r., D - nowe, piętrowe skrzydło ukończone w 1951 r., E - pawilon oddany do użytku w 1963 r., F - czytelnia Biblioteki IFT wybudowana w 1975 r., G - nadbudowa dwóch pięter nad skrzydłem D, ukończona w 1993 r.

Budynek przy ul. Hożej 69 zaczęto budować w 1913 r. z przeznaczeniem dla Zakładu Fizyki Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Wybuch wojny światowej spowodował wstrzymanie prac budowlanych, toteż kiedy w 1919 r. Stefan Pieńkowski przyjechał z Liège do Warszawy, aby objąć katedrę fizyki doświadczalnej w odrodzonym Uniwersytecie Warszawskim, zastał tylko nie wykończone mury części centralnej i skrzydła zachodniego. Wykłady dla studentów musiał więc rozpocząć w wypożyczonej sali Politechniki, a jednocześnie z

* Nieznacznie rozszerzony tekst referatu wygłoszonego w dniu 10 stycznia 1994 r., podczas uroczystości oficjalnego otwarcia nadbudowanej części budynku Wydziału Fizyki UW przy ul. Hożej 69.

niezmierną energią zajął się wykończeniem gmachu i urządzeniem w nim laboratoriów i sal wykładowych. Dzięki niezwykłemu uporowi i pracowitości udało mu się uzyskać potrzebne decyzje i fundusze i już po 15 miesiącach doprowadzić do otwarcia Zakładu Fizycznego UW w nowej siedzibie. A przecież trwała wtedy wojna, która w sierpniu 1920 r. zbliżyła się do samej Warszawy.

Otwarcie Zakładu Fizycznego przy Hożej 69 zostało odnotowane przez prasę codzienną (*Gazeta Warszawska* nr 28, s. 4; *Naród* nr 26, s. 7; *Rzeczpospolita* nr 31, s. 7) [11].

Pieńkowski nie poprzestał na planie minimum, lecz od początku postawił sobie zadanie stworzenia dużego, nowoczesnego instytutu naukowego, który mógłby liczyć się w świecie pod względem kształcenia kadr i wyników badań. Najwcześniejsi jego uczniowie i najstarsi współpracownicy podkreślają, że dzięki niespożytej energii Pieńkowskiego i jego wytrwałym zabiegom, a także umiejętności wyławiania talentów, już pod koniec lat dwudziestych Zakład Fizyczny, przemianowany potem na Zakład Fizyki Doświadczalnej UW, stał się ośrodkiem o dobrym poziomie, dostrzeganym w świecie. Na Hożę zaczęli wtedy przyjeżdżać doktoranci zagraniczni. Wyrazem uznania dla osiągnięć Pieńkowskiego i jego zespołu stało się przyznanie mu przez Fundację Rockefellera dotacji w wysokości 50 000 dolarów na zakup aparatury. Ta na owe czasy bardzo znaczna suma umożliwiła wyposażenie Zakładu Fizyki Doświadczalnej w najwyższej klasy przyrządy, dzięki czemu Hoża znalazła się wśród najlepszych instytutów fizycznych w Europie.

W miarę rozwoju Zakładu oraz wzrostu liczby pracowników naukowych i studentów rosła ciasnota w pomieszczeniach niewielkiego budynku. Wtedy Pieńkowskiemu udało się zdobyć fundusze na dobudowanie nowego, wschodniego skrzydła gmachu, dzięki czemu powierzchnia jego zwiększyła się niemal dwukrotnie. Sprawę zdobycia tych funduszy wyjaśnia zamieszczony list prof. Jabłońskiego do pani Zofii Mizgier, która zajmowała się historią Polskiego Towarzystwa Fizycznego [12], oraz oświadczenie prof. Szczeniowskiego - dokumenty te są reprodukowane na dwóch następnych stronach. Otwarcie nowych pracowni Zakładu Fizyki Doświadczalnej UW nastąpiło ostatecznie w 1932 r. i zostało odnotowane w prasie codziennej (*Gazeta Polska* nr 153, s. 4) [11].

W latach dwudziestych badania prowadzone na Hożej koncentrowały się wokół aktualnych wtedy zagadnień optyki atomowej i molekularnej oraz badań strukturalnych przy użyciu promieni X. Badania te dotyczyły m.in. fotoluminescencji ciekłych i stałych roztworów barwników, luminescencji par metali, struktury linii widmowych.

Stefan Pieńkowski uważnie śledził rozwój fizyki na świecie i starał się, aby badania na Hożej nie pozostawały w tyle za tym rozwojem. Dotyczyło to zarówno poszczególnych fragmentów badań jak też i dziedzin. Na przykład, Leonard Sosnowski wspominał, że „gdy do Warszawy nadeszła wiadomość o odkryciu zjawiska Ramana, jego doświadczenie zostało powtórzone w ciągu kilku dni, a badanie widm ramanowskich stało się jednym z ważniejszych kierunków pracy Zakładu” [8].

Gdy na początku lat trzydziestych czołową rolę na świecie zaczęły odgrywać badania jądra atomowego, Pieńkowski postanowił zorganizować badania w tej dziedzinie na Hożej. Podczas inauguracji roku akademickiego w Uniwersytecie Warszawskim w dniu 8 października 1933 r. wygłosił mowę rektorską pod tytułem „Energia przemian jądra atomu”, czym podkreślił ważność tej tematyki badań. Swych najlepszych uczniów postanowił wyszkolić w najlepszych ośrodkach. Andrzej Sołtan pojechał do Pasadeny, a później Leonard Sosnowski do Cambridge.

Po powrocie z USA Sołtan zbudował na Hożej kaskadowy akcelerator elektrostatyczny typu Greinachera na energię 800 keV i rozpoczął badania reakcji wywołanych przez neutrony [13-15].

Sosnowski po powrocie z Cambridge zbudował w 1939 r. sterowaną komorę Wilsona, którą chciał wykorzystać do badania odkrytego właśnie zjawiska rozszczepienia jądra uranu.

Tuż przed wojną Pieńkowski uzyskał także od prezydenta Mościckiego zapewnienie o możliwości budowy na Hożej cyklotronu. Wtedy cyklotrony były najnowocześniejszymi akceleratorami i ich liczba na świecie była bardzo niewielka. Sołtan przystąpił do budowy cyklotronu, ale jej nie ukończył ze względu na wybuch wojny. Gdyby wypadki potoczyły się inaczej, to zapewne ok. 1942 r. byłaby na Hożej hala atomowa z działającym cyklotronem.

W drugiej połowie lat trzydziestych Zakład Fizyki Doświadczalnej przy ul. Hożej stał się największym instytutem fizycznym w Polsce i znalazł się wśród najlepszych instytutów w Europie zarówno pod względem wyposażenia jak i aktywności naukowej. Potwierdzali to goście zagraniczni odwiedzający Hożę.

Pieńkowski wprowadził na Hożej niezwykłą atmosferę. Leonard Sosnowski wspominał: „Profesor mieszkał na terenie Zakładu i spędzał w nim większą część doby. Można go było spotkać przed ósmą rano i po dwunastej w nocy. Zawsze można było znaleźć w drzwiach swojej pracowni kartkę z charakterystycznym podpisem SP

22. VI. 70

Droga Pani Magister,
Nie na wszystkie pytania Pani
będę w stanie odpowiedzieć. Jestem
przekonany, że prof. Szeniorski (który
ma świetną pamięć) i prof. Kapuściński
mają sprawę nowego skrytka znacznie
lepiej ode mnie. Pamiętam jednak
bardzo dobrze, że skrytka zostało
zbudowane z dotacji przyznanej
PTF. Pamiętam też, że PTF otrzy-
mać miało na stałe siedzibę w gmachu
zakładu Fizyki Doświadczalnej
U.W. Nie pamiętam, czy fundu-
rne na budowę skrytka były w ogóle
przeznaczane Uniwersytetowi Warm. -
wydaje mi się, że przeznaczone zostały
wybudowane skrytka (3). Na pewno
ktoś wie o tym prof. Szen-
iorski. Nie jestem też pewny, czy
fundusze pochodzą z kimś W.R. i
O.P.
Nie wydaje mi się, aby zasilił
na „prost nambury z Fundacji

Rockefellera otrzymał prof. Pień-
kowski za pośrednictwem PTF.

Jeszcze ma bardzo radę o wroceniu
mi do prof. Kapuścińskiego i do
prof. Szeniorskiego o informacjach.
A może i prof. Pawłowski od o
tych sprawach mógłby powiedzieć.

Lęczy serdecznie pozdrawienia
A. Jabłoński

P.S. Opowiadałem w swoim czasie o
dykuzji, która odbyła się pomiędzy
prof. Wolfem i Prof. Pieńkowskim.
Prof. Wolfem opowiadał szczegółowo
co do słuszności budowy skrytka
przez PTF. Prof. Pieńkowski odpowied-
ział, że jest niezadowolony, żeby
towarzystwo to skrytka wybuduje
- mogły to być Towarzystwo
Wynajmu Koszyka - byleby to
skrytka zostało wybudowane.

i godziną np. 8.05. Kartka taka nie wymagała usprawiedliwienia nieobecności, nikt jednak z nas nie lubił ich kolekcjonować. Odmówienie »prośbie« Profesora wygłoszenia referatu lub przygotowania jakiegoś materiału, bez względu na termin lub okres świąteczny, było po prostu nie do pomyślenia. Praca i Nauka, to była dewiza Mistrza i tego wymagał od swych czeladników i uczniów" [8].

Witold Majewski, przed wojną kierownik I Pracowni, a potem profesor Politechniki Warszawskiej, wspominał, że „...Niezwykłej atmosferze panującej w Zakładzie ulegali też studenci rozmaitych wydziałów luźno związani z Zakładem, bo słuchający tu tylko wykładów fizyki i odrabiający ćwiczenia w I Pracowni Fizycznej... Nawet słuchacze Akademii Stomatologicznej wyróżniający się hałaśliwością, tutaj siedzieli cicho, by nie przeszkadzać w pracy naukowej. Ogólnie wiadomo było na Uniwersytecie, że na Hożę nie wolno się spóźniać, że wszystkie zarządzenia i terminy muszą być ściśle przestrzegane. I tak było" [16].

Wykłady z fizyki doświadczalnej prowadził oczywiście Stefan Pieńkowski. Arkadiusz Piekara wspominał, że Pieńkowski „...nigdy wykładu nie opuścił i nikt go nie zastępował. Cały rok prowadził kurs fizyki, pięć godzin tygodniowo. Był niezastąpiony. Nigdy tak nie było, żeby wykład się nie odbył i nigdy nie było tak, żeby wykład prowadził kto inny. To była domena tylko Profesora. W wiele lat później widać profesorowie byli tak przeciążeni administracyjnymi pracami, że opuszczali wykłady, ale to nie w tym okresie kiedy ja byłem studentem albo asystentem" [17].

Dużo skromniej przedstawiała się w tym czasie na Hożej fizyka teoretyczna [18]. Zakład Fizyki Teoretycznej UW powstał już 1.10.1921 r., a jego kierownikiem został prof. Czesław Biało-brzeski (przedtem profesor Uniwersytetu w Kijowie i Uniwersytetu Jagiellońskiego), ale przez wiele lat był on w tym zakładzie jedynym pracownikiem i gościł kątem na Hożej. W 1932 r. Zakład ten uzyskał pomieszczenia w nowym budynku Wydziału Farmaceutycznego UW przy ul. Oczki 3, bardzo blisko Hożej. Biało-brzeski zresztą żywo interesował się fizyką doświadczalną i w swym zakładzie rozwinął badania dielektryków i promieniowania kosmicznego [19]. Wykłady i seminaria z fizyki teoretycznej odbywały się nadal na Hożej. Część zajęć prowadzili wykładowcy spoza Zakładu Fizyki Teoretycznej (np. matematyk, docent Otton Nikodym i profesor Politechniki Warszawskiej, Witold Pogorzelski) [20-22]. Trzeba dodać, że mechanikę teoretyczną wymieniano wtedy wśród przedmiotów matematycznych, a nie fizycznych; zajęcia te prowadził prof. Antoni Przeborski i były one słabo przystosowane do potrzeb studentów fizyki [7].

O ś w i a d c z e n i e

Dobudowa lewego skrzydła gmachu ówczesnego Zakładu Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego przy ul. Hożej 69 przeprowadzona została przez prof. dr S. Pieńkowskiego w latach 1930-1932, a zakończona w roku 1932. Był to okres wielkiego kryzysu gospodarczego, silnie odczuwanego w Polsce. Tym nie mniej jednak prof. Pieńkowski potrafił w tak trudnym okresie przeprowadzić rozbudowę gmachu i nawet uzyskać dotację Fundacji Rockefellera na jego dodatkowe wyposażenie.

Prof. Pieńkowski, który był w owym czasie przewodniczącym Zarządu Głównego Towarzystwa Fizycznego stwierdził, iż w ówczesnym Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego istnieją niewykorzystane kredyty na popieranie towarzystw naukowych, i to nawet kredyty budowlane. Prof. Pieńkowski uzyskał dla PTF sumy na budowę pomieszczeń Towarzystwa, które wykorzystał na budowę skrzydła. W tym samym czasie prof. Pieńkowski prowadził z Fundacją Rockefellera pertraktacje o uzyskanie dotacji na wyposażenie Zakładu Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego w przyrządy wysokiej klasy. Warto zaznaczyć, że prof. Pieńkowski był w kontakcie z Fundacją już od roku 1926 i że uzyskał on szereg stypendiów Fundacji dla swych uczniów /ze stypendiów takich korzystali w latach 1927 - 1931 np. Sołtan, Jabłoński, Kapuściński, Szczeniowski/; dlatego też miał szansę uzyskania dotacji. W czasie pertraktacji z Ministerstwem prof. Pieńkowski argumentował możliwością uzyskania dotacji, a w pertraktacjach z Fundacją mówił o uzyskanych kredytach na rozbudowę gmachu fizyki i potrzebę wyposażenia nowych pomieszczeń.

W rezultacie tych pertraktacji prof. Pieńkowski uzyskał w roku 1932 i gmach i 50 000 dolarów. Dobudówka była w tych warunkach uzyskana dla Polskiego Towarzystwa Fizycznego. Jednakże Towarzystwo /ściślejszy Zarząd Główny/ - odpowiednim aktem zrzekł się pomieszczeń na korzyść Zakładu Fizyki Doświadczalnej UW co zresztą było merytorycznie uzasadnione. Wzamin Zakład zobowiązał się Polskiemu Towarzystwu Fizycznemu zapewnić nieerganiczne czasowo korzystanie z potrzebnych Towarzystwu pomieszczeń. Nie pamiętam jaka miała być powierzchnia tych pomieszczeń, w każdym razie miały to być pomieszczenia dostatecznie obszerne. Wybuch wojny i okupacja oczywiście stworzyły zupełnie nową sytuację; myślę jednak, że na obecny Instytut Fizyki Doświadczalnej UW przeszły zobowiązania moralne dawnego Zakładu Fizyki Doświadczalnej UW względem Polskiego Towarzystwa Fizycznego.

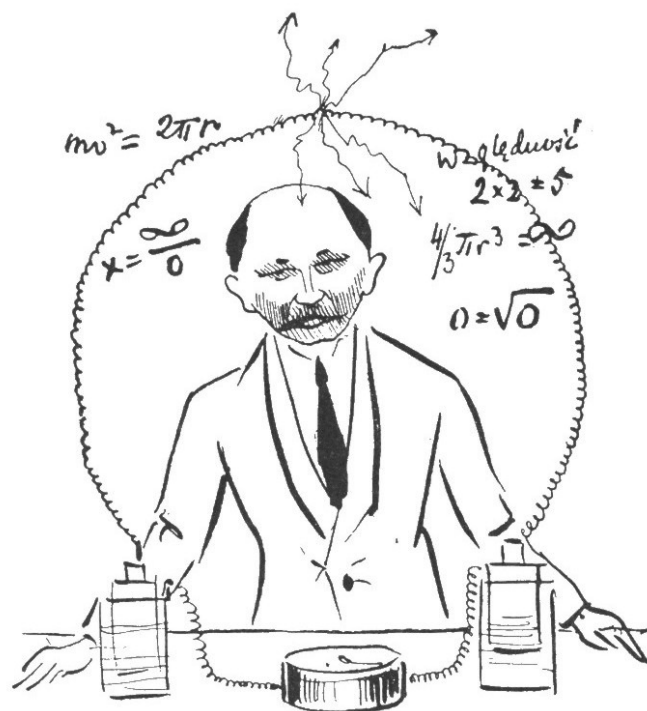
Obecne oświadczenie opieram na swych wspomnieniach z lat przedwojennych.

S. Szczeniowski

Prof.em. dr hab. S. Szczeniowski

Warszawa, dn 14 sierpnia 1970 r.

Białobrzesci interesował się podstawami fizyki i zorganizował w Warszawie w dniach 30.5-3.6.1938 r. ważną międzynarodową konferencję na temat „New Theories in Physics”. Wzięło w niej udział ok. trzydziestu wybitnych uczonych z zagranicy, m.in. Niels Bohr, Leon Brillouin, Louis de Broglie, Paul Dirac, Arthur Eddington, George Gamow, Samuel Goudsmit, Oskar Klein, Hendrik Kramers, Ralph de Laer Kronig, Paul Langevin, Edward Arthur Milne, John von Neumann, Francis Perrin i Eugene Wigner. Z polskich fizyków poza Białobrzescim udział wzięli Szczepan Szczeniowski (wówczas z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie), Wojciech Rubinowicz (wówczas z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie), Ludwik Wertenstein z Wolnej Wszechnicy Polskiej, Jan Weysenhoff z Uniwersytetu Jagiellońskiego i Feliks Wiśniewski z Politechniki Warszawskiej. Obrady odbywały się nie na Hożej, lecz w Pałacu Staszica, ale uczestnicy odwiedzali Hożę i wygłaszali w dużym audytorium wykłady.



Prof. Dr. STEFAN PIEŃKOWSKI
Kierownik Zakładu fizyki doświadczalnej
Rektor Uniwersytetu Warszawskiego w roku akad. 1925/6.

Karykatura Stefana Pieńkowskiego wykonana przez Jana Kochanowskiego w r. akad. 1923/24 [54]

Słynny podpis „SP” Stefana Pieńkowskiego

Wybitni goście odwiedzali Hożą już wcześniej. W 1927 r. wizytę złożył Paul Langevin, w 1935 r. Louis de Broglie (który otrzymał wtedy doktorat *honoris causa* UW), w 1935 r. Siergiej Wawilow, a w 1936 r. małżonkowie Joliot-Curie. W maju 1936 r. na Hożej Pieńkowski zorganizował Międzynarodowy Kongres Luminescencji, w którym udział wzięli najwybitniejsi specjaliści w tej dziedzinie z całego świata. Uczestnictwo w tej konferencji było wielkim przeżyciem dla pracowników Hożej [23].

W końcu lat trzydziestych oferta wykładów dla studentów fizyki stała się znacznie bogatsza. Poza profesorami Białobrzeskim, Pieńkowskim i Przeborskim, wykłady z różnych działów fizyki prowadzili już w r. akad. 1937/38 ówczesni docenci Aleksander Jabłoński, Władysław Kapuściński, Stanisław Mrozowski i Cezary Pawłowski oraz ówczesny dr Andrzej Sołtan [22].

Wybuch wojny przekreślił dorobek prawie dwudziestoletniej pracy Pieńkowskiego. Już w pierwszych miesiącach okupacji wywieziono do Niemiec większość wartościowej aparatury, zbiory biblioteczne i notatki naukowe. O tym rabunku donosiła nawet prasa podziemna (*Polska Żyje* 15.12.1939 r., s. 10, *Biuletyn Informacyjny* nr 26, s. 7, 1943 r., *Aktualne Wiadomości* nr 26, s. 5, 1943 r. [11]). Pieńkowski nie załamał się, lecz zaczął organizować tajny Uniwersytet. W celu zabezpieczenia resztek aparatury i uratowania punktu oparcia na Hożej utworzył Zakład Pomiarów Fizycznych, w którym wykonywano badania usługowe dla instytucji komunalnych. Umożliwiło to prowadzenie cotygodniowych seminariów, na których referowano zdobywane przez Pieńkowskiego artykuły z zagranicznych czasopism fizycznych.

- j. | RUCH CIAŁ SZTYWYCH, 2 g. t., wt. 9—11, a. XIV.
- z. w. | WYBRANE ROZDZIAŁY MECHANIKI TEORETYCZNEJ, 2 g. t., wt. 9—11, a. XIV.
- j. z. w. | MECHANIKA TEORETYCZNA, 4 g. t., pkt. 8—10 i sob. 9—11, a. XII.
- j. z. w. | ĆWICZENIA Z MECHANIKI TEORETYCZNEJ (ze współudziałem asystenta), 2 g. t., grupami.
- j. z. w. | SEMINARIUM Z MECHANIKI TEORETYCZNEJ, 1 g. t., sob. 5—6, a. XI. Prof. z. dr mat. Antoni Przeborski.

3. FIZYKA. CHEMIA.

- j. z. w. | FIZYKA DOSWIADCZALNA, 5 g. t., wt. i sob. 11½—1¼, Zakład Fizyczny, Hoża 69.
- j. z. w. | PRACOWNIA FIZYCZNA I-a (dla słuchaczy fizyki, astronomii i matematyki), 6 g. t. (grupami), 2 razy tyś godniowo, 3½—6½, tamże.
- j. z. w. | PRACOWNIA FIZYCZNA I-a (dla słuchaczy innych specjalności), 3 g. t. (grupami), 3½—6½, tamże.
- j. z. w. | PRACOWNIA FIZYCZNA II-a (dla słuchaczy VII i VIII trymestrów fizyków, astronomów i matematyków), 15 g. t., codziennie w godzinach 3¼—6½, tamże.
- j. z. w. | PRACOWNIA BADAŃ FIZYCZNYCH (dla doktorantów), codziennie i całodziennie, tamże.
- j. z. w. | SEMINARIUM Z FIZYKI DOSWIADCZALNEJ, 1½ g. t., pkt. 5½—7, tamże.
- j. z. w. | SEMINARIUM WYŻSZE Z FIZYKI DOSWIADCZALNEJ, 2 g. t., sob. 5—7, tamże.
Prof. z. dr Stefan Pieńkowski.
- j. | OGÓLNY KURS FIZYKI TEORETYCZNEJ (Elektryczność i magnetyzm), 4 g. t., pon. i czw. 11½—1½, Zakład Fizyczny, Hoża 69.
- j. | PRZEWODNICTWO CIEPLNE, 1 g. t., śr. 12½—1½, tamże.
- z. | OGÓLNY KURS FIZYKI TEORETYCZNEJ (Promieniowanie i teoria kwantów), 4 g. t., pon. i czw. 11½—1½, tamże.
- z. | MECHANIKA FAŁOWA, 1 g. t., śr. 12½—1½, tamże.
- w. | OGÓLNY KURS FIZYKI TEORETYCZNEJ (Teoria względności), 4 g. t., pon. i czw. 11½—1½, tamże.
- j. z. w. | SEMINARIUM Z FIZYKI TEORETYCZNEJ, 2 g. t., śr. 10½—12½, tamże.
Prof. z. mag. fiz. i geofiz. Czesław Białobrzski.
- j. z. | RÓWNANIA RÓŻNICZKOWE (Kurs elementarny dla studujących fizykę), 4 g. t.
- w. | TEORIA WZGLĘDNOŚCI, 4 g. t.
Prof. n. Polit. Warsz. doc. dr Witold Pogorzelski.

Fragment spisu wykładów z r. akad. 1929/30 [20]. W tym czasie w UW obowiązywał system trymestralny. Litery j, z i w oznaczają odpowiednio trymestr jesienny, zimowy i wiosenny. Mechanika teoretyczna Antoniego Przeborskiego była wymieniana wśród przedmiotów matematycznych, a nie fizycznych. W spisie z następnego roku akademickiego [21] występują dwie zmiany: Witold Pogorzelski wykłada w trymestrze wiosennym mechanikę falową, a Czesław Białobrzski przez trzy trymestry mechanikę undulacyjną

W 1943 r. wobec sytuacji na froncie wschodnim okupanci zaczęli zajmować w budynku na Hożej coraz więcej pomieszczeń ograniczając pracę Pieńkowskiego i jego współpracowników, aż w końcu zajęli cały budynek niszcząc instalacje i przebudowując pracownie, włącznie z dużą salą wykładową, którą podzielono na małe pokoje.

Podczas Powstania Warszawskiego i późniejszych działań wojennych budynek nic został wprawdzie zburzony ani spalony, ale był kompletnie pusty i zdewastowany. Po powrocie do Warszawy Pieńkowski został wybrany rektorem UW i z właściwą sobie energią przystąpił do odbudowy całej uczelni, a w tym fizyki na Hożej.

3. FIZYKA, CHEMIA.

- j. z. w. | *Fizyka doświadczalna*, 5 g. t., wt. i sob. 11½ — 14., sala wykładowa Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.
- j. | *Pracownia fizyczna I*, 3 g. t. (grupami), 15½—18½, pracownia I Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.
- z. w. | *Pracownia fizyczna I* (dla słuchaczy fizyki, matematyki, astronomii), 6 g. t. (grupami), 15½—18½, tamże.
- z. w. | *Pracownia fizyczna I* (dla słuchaczy innych specjalności), 3 g. t. (grupami), 15½—18½, tamże.
- j. z. w. | *Pracownia fizyczna II*, 15 g. t., codziennie, 15½—18½, pracownia II Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. | *Pracownia badań fizycznych*, codziennie, całodziennie, pracownia naukowa Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. | *Seminarium z fizyki doświadczalnej*, 2 g. t., ptk 17—19, sala seminaryjna Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. | *Konwersatorium z fizyki doświadczalnej*, 2 g. t., sob. 17—19, tamże.

Prof. z. dr Stefan Pieńkowski.

- j. | *Cząsteczki optycznie czynne*, 1 g. t., ptk 11—12, sala seminaryjna Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.
- z. w. | *Wytładowania w gazach*, 1 g. t., ptk 11—12, tamże.

Doc. dr Władysław Kapuściński.

- j. z. w. | *Fizyka promieni X i γ* , 2 g. t., pon. i czw. 11—12, sala seminaryjna Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.

Dr Andrzej Sołtan.

- j. z. w. | *Zjawiska kwantowe* (Ogólny zarys), 1 g. t., śr. 9½—10½, sala seminaryjna Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.

Doc. dr Aleksander Jabłoński.

- j. z. w. | *Promieniotwórczość* (Fizyka jądra), 1 g. t., pon. 10—11, sala seminaryjna Zakładu Fizyki Doświadczalnej, Hoża 69.

Doc. dr Cezary Anatol Pawłowski.

- j. | *Kurs fizyki teoretycznej* (Elektryczność i magnetyzm), 4 g. t., pon. i czw. 11½—13½, sala wykładowa Zakładu Fizyki Teoretycznej, Hoża 69.
- z. | *Kurs fizyki teoretycznej* (Teoria elektronowa i promieniotwórczość), 4 g. t., pon. i czw. 11½—13½, tamże.
- w. | *Kurs fizyki teoretycznej* (Teoria kwantów), 4 g. t., pon. i czw. 11½—13½, tamże.
- j. z. w. | *Ćwiczenia z fizyki teoretycznej*, 1 g. t., pon. 10½—11½, tamże.
- j. z. w. | *Seminarium z fizyki teoretycznej*, 2 g. t., śr. 11—13, tamże.
- j. z. w. | *Konwersatorium (dla zaawansowanych)*, 2 g. t., czw. 18½—20½, tamże.

Prof. z. mag. fiz. i geofiz. Czesław Białobrzewski.

- j. z. w. | *Przestrzeń unitarna mechaniki kwantowej*, 1 g. t., ptk 12—13, Zakład Fizyki Teoretycznej, Hoża 69. Dla studiujących nowszą fizykę teoretyczną.

Doc. dr Otton Nikodym.

- j. | *Ferromagnetyzm*, 1 g. t., czw. 9—10, sala wykładowa Zakładu Fizyki Teoretycznej, Hoża 69.
- j. z. w. | *Dyspersja światła, elektro- i magnetooptyka*, 1 g. t., ptk 10—11, tamże.
- i. z. w. | *Budowa jądra atomowego*, 1 g. t., ptk 9—10, tamże.
- j. z. w. | *Wiązania chemiczne w świetle fizyki współczesnej*, 1 g. t., wt. 18—19, sala wykładowa Zakładu Chemii Fizycznej w Uniwersytecie.

Doc. dr Stanisław Mrozowski.

Fragment spisu wykładów z r. akad. 1937/38 [22]. Wśród przedmiotów matematycznych (nie pokazanych) nadal są wymieniane wykłady Antoniego Przeborskiego: Mechanika teoretyczna, Hydrodynamika, Ruch ciał sztywnych

Wobec ogromnego zniszczenia Warszawy, nie było wcale pewne w pierwszej połowie 1945 r., czy może ona spełniać funkcje centrum naukowego i dydaktycznego, jakim była przed wojną. Istniał pomysł przeniesienia stołecznego Uniwersytetu, a także Politechniki i Akademii Sztuk Pięknych, do Łodzi. Na szczęście władze ustąpiły przed zdecydowanym oporem przedstawicieli warszawskich uczelni i w lipcu 1945 r. Minister Oświaty Czesław Wycech wydał zgodę na wznowienie zajęć w UW z początkiem r. akad. 1945/46.

Podczas inauguracji tego roku w dniu 15 grudnia 1945 rektor Pieńkowski powiedział:¹ „...Otwieram Uniwersytetu Warszawskiego rok akademicki 45/46 z głęboką wiarą, że w roku tym uniwersytet wyteży wszystkie siły i z całym oddaniem pracować będzie ku większej chwale Ojczyzny i nauki polskiej”.

Generalny nadzór nad odbudową budynku na Hożej został powierzony Jerzemu Pniewskiemu. Jak później wspominał on i Marian Danysz:

„Remont i przeróbka budynku prowadzone były w sposób trudny dziś do pojęcia. Zbiórka raczej prymitywnych przyrządów ocalałych w szkołach na Śląsku oraz niezwykle zakup niemal na ulicy niektórych cenniejszych przyrządów pozwoliły na podjęcie wykładów fizyki doświadczalnej ilustrowanych pokazami już w grudniu 1945 r. Rozpoczął je Profesor Pieńkowski w prowizorycznej sali wykładowej na terenie obecnej II Pracowni.² W marcu 1946 r. podjęte zostały już normalne zajęcia w I Pracowni..”[24].

„II Pracownia została otwarta w początku stycznia lub w pierwszych dniach lutego 1946 r. Mieściła się zrazu w dwóch pokojach, w których jest obecnie gabinet i sekretariat prof. Grynberga (dwa małe pokoje przy sali seminaryjnej)” - wspominał Tadeusz Skaliński, który tę pracownię organizował [7].

„Najdłużej trwał remont dużej sali wykładowej, ukończony dopiero w 1950 r., ale jest to zapewne najładniejsze audytorium w Polsce” wspominał w 1954 r. Ludwik Natanson [3].

Skład i spis wykładów UW z 1947 r. [25] wymienia na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym zakłady: mechaniki teoretycznej, fizyki teoretycznej, fizyki doświadczalnej, fizyki doświadczalnej II i atomistyki. Spis wykładów zawiera już niemal tyle pozycji co 10 lat wcześniej.

Pieńkowski, jak przed wojną, miał nadal wizję stworzenia na Hożej dużego instytutu o szerokim zakresie działalności. Doprowadził do utworzenia dwóch nowych katedr: Atomistyki dla Sołtana oraz Elektroniki i Radiologii - dla Sosnowskiego. Ten ostatni nie był jeszcze zdecydowany czy kontynuować rozpoczęte przed wojną swe badania w zakresie fizyki jądrowej, czy też zając się fizyką ciała stałego, z którą zetknął się w czasie wojny. Jak potem wspominał: „Utworzono mi *ad personam* katedrę i ona została nazwana Katedrą Elektroniki i Radiologii, właśnie żeby nie zamykać żadnej możliwości” [26]. Kiedy Sosnowski zdecydował się na fizykę ciała stałego, Pieńkowski z radością popierał jego działalność, podobnie jak popierał Danysza i Pniewskiego, którzy zaczęli rozwijać na Hożej fizykę cząstek elementarnych.

Budynek Zakładu Fizyki Doświadczalnej został po wojnie nie tylko całkowicie odrestaurowany i przebudowany, ale także znacznie powiększony. Dobudowana została do wschodniego skrzydła specjalna duża hala, nazwana „Hala Atomowa”, w której miał się znaleźć generator wysokiego napięcia z akceleratorem jonów [27]. Andrzej Sołtan uzyskał specjalną dotację rządową, dzięki której zamówił w Bazylei generator kaskadowy na milion woltów z rurą akceleracyjną. Budowę hali zakończono w 1948 r., a w grudniu 1950 r. zamówiony przyrząd znalazł się już na Hożej. Dziesięć lat później Ludwik Natanson wspominał: „W sam dzień wigilii Bożego Narodzenia spotkaliśmy się około południa na tradycyjnej »rybce«. Obecni byli oboje pp. Sołtanowie, Marian Danysz i ja. Dobrze pamiętam, z jaką radością przyniósł nam prof. Sołtan wiadomość o otrzymaniu zawiadomienia, że skrzynie zawierające akcelerator nadeszły do Warszawy” [13].

Odbudowę fizyki teoretycznej na Hożej podjęli Czesław Białobrzeski oraz Wojciech Rubinowicz, który po repatriacji ze Lwowa i krótkim pobycie w Krakowie przybył do Uniwersytetu Warszawskiego. Rubinowicz zorganizował seminarium, w którym udział brali m.in. Jerzy Rayski, Jan Rzewuski, Jacek Prentki (dwaj ostatni byli wówczas asystentami Zakładu Fizyki Doświadczalnej). Jerzy Pniewski wspominał, że on także okazjonalnie brał udział w posiedzeniach [23].

¹ W czasie obecnej uroczystości słowa Pieńkowskiego zostały odtworzone z archiwalnego nagrania radiowego.

² Dziś w tej sali, podzielonej na niniejsze pomieszczenia, mieści się Zakład Badań Strukturalnych IFD UW.

6. Zakłady Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego.

Seminarium filozofii matematyki.

Kierownik A. Mostowski (j.w.).
Asystent starszy mag. Helena Raś.

Seminaria matematyczne.

Kierownicy: K. Borsuk (j.w.), K. Kuratowski (j.w.),
Wł. Nikliborc (j.w.) i W. Sierpiński (j.w.).
Asystenci starsi: mag. Tadeusz Czechowski, dr Halina Gruzewska,
mag. Roman Sikorski.
Asystenci młodzi: Alina Böhmówna, Tadeusz Leżański.

Zakład mechaniki teoretycznej.

Kierownik W. Rubinowicz (j.w.).
Asystent starszy dr Jerzy Rayski.
Asystenci młodzi: mag. Marian Günther, Krzysztof Maurin.

Obserwatorium astronomiczne.

Kierownik vacat.
Adiunkci: dr Jan Gądomski, dr Janusz Pagaczewski.
Asystenci starsi: mag. Maciej Bielicki, dr Włodzimierz Zonn.

Zakład fizyki doświadczalnej.

Kierownik S. Pieńkowski (j.w.).
Adiunkt mag. Jerzy Pniewski.
Asystenci starsi: mag. Tadeusz Dryński, mag. Bronisław Buras, dr
Ludwik Natanson, mag. Tadeusz Skaliński, mag. Marta Sołtano-
wa, mag. Bolesława Twarowska.
Asystenci młodzi: Ryszard Gagla, Eryk Hauptman, Anna Jabłońska,
Joanna Kozłowska, mag. Zdzisław Małkowski, Stanisław Marci-
niak, Genowefa Wójcik.

Zakład fizyki doświadczalnej II.

Kierownik A. Sołtan (j.w.).

Zakład atomistyki.

Kierownik A. Sołtan (j.w.).
Asystent młodszy mag. Jadwiga Kozicka.

Zakład fizyki teoretycznej.

Kierownik C. Białobrzeski (j.w.).
Adiunkt mag. Włodzimierz Ścisłowski.
Asystent st. mag. Feliks Borowski.

Fragment spisu zakładów UW z r. akad. 1947/48 [25]

Na Hożej w 1950 r. istniały dwa zakłady fizyki teoretycznej: Zakład Fizyki Teoretycznej, kierowany przez Czesława Białobrzeskiego i Zakład Mechaniki Teoretycznej, kierowany przez Wojciecha Rubinowicza. Personel obu tych zakładów liczył, poza dwoma kierownikami, zaledwie 6 osób [28].

W 1950 r. powrócił z Kanady Leopold Infeld i z ogromną energią zabrał się do tworzenia na Hożej osobnego Instytutu Fizyki Teoretycznej, który miał objąć trzy katedry: Infelda, Rubinowicza i Białobrzeskiego. Wielka aktywność Infelda przejawiała się także w organizacji letnich konferencji, tzw. Infeldiad w latach 1950-54, które walczyły się do wykształcenia wysoko kwalifikowanych kadr. Infeld, podobnie jak Pieńkowski, miał ogromnie szerokie horyzonty i pragnął rozwijać na Hożej fizykę teoretyczną w szerokim zakresie, a nie tylko w swojej własnej specjalności [29,30].

- j. **Mechanika punktów materialnych i ciał sztywnych**, 5 g. t., pon. 10—12, wt. 9.30—10.30, śr. 9—11, sala wykładowa Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- j. **Cwiczenia z mechaniki punktów materialnych i ciał sztywnych**, 2 g. t., czw. 8.30—10.30.
- z. **Mechanika punktów materialnych i ciał sztywnych**, 3 g. t., pon. 10—12, wt. 9.30—10.30, tamże.
- z. **Cwiczenia z mechaniki punktów materialnych i ciał sztywnych**, 1 g. t., czw. 8.30—9.30, tamże.
- z. **Mechanika ośrodków ciągłych**, 2 g. t., śr. 9—11, tamże.
- z. **Cwiczenia z mechaniki ośrodków ciągłych**, 1 g. t., czw. 9.30—10.30, tamże.
- w. **Mechanika ośrodków ciągłych**, 5 g. t., pon. 10—12, wt. 9.30—10.30, tamże.
- w. **Cwiczenia z mechaniki ośrodków ciągłych**, 2 g. t., czw. 8.30—10.30, tamże.

Prof. z. dr Wojciech Rubinowicz.

3. FIZYKA, CHEMIA.

- j. z. w. **Ogólny kurs fizyki teoretycznej (Elektryczność, optyka, teoria względności, teoria kwantów)**, 4 g. t., wt. i czw. 10.30—12.30, sala wykładowa Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. **Zagadnienia wstępne z fizyki teoretycznej** (prowadzone przez adiunkta mag. Włodzimierza Ścisłowskiego), 2 g. t., sob. 10—12, tamże.
- j. z. w. **Cwiczenia z fizyki teoretycznej** (prowadzone przez asystenta mag. Feliksa Borowskiego), 1 g. t., czw. 12.30—13.30, tamże.
- j. z. w. **Seminarium z fizyki teoretycznej**, 2 g. t., śr. 11—13, tamże.
- j. z. w. **Konwersatorium z fizyki teoretycznej dla doktorantów**, 1 g. t., ptk. 11—12.

Prof. z. mag. fiz. i geofiz. Czesław Białobrzelski.

- j. z. w. **Fizyka doświadczalna** (dla I-go roku wszystkich specjalności), 5 g. t., wt. i ptk. 11—13.30, sala wykładowa (parter) Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- z. w. **Pracownia fizyczna I** (dla słuchaczy I roku fizyki, matematyki i astronomii — po zdaniu kolokwium wstępnego), 3 i 6 g. t. grupami, 15.30—18.30, pracownia I Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- j. **Pracownia fizyczna I** (dla słuchaczy II roku fizyki, matematyki i astronomii, ciąg dalszy pracowni fizycznej I-ej, rozpoczętej w I roku studiów), 6 g. t. (grupami), 15.30—18.30, tamże.
- j. z. w. **Pracownia fizyczna I** (dla słuchaczy innych specjalności), 3 g. t. (grupami) 15.30—18.30, tamże.
- j. z. w. **Pracownia fizyczna II** (dla fizyków od II roku), 15 g. t., codziennie prócz sobót 15.30—18.30, pracownia fizyczna II Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. **Pracownia badań fizycznych** (dla magistrantów fizyki) codziennie, pracownia całodzienna. Pracownia naukowa Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. **Konwersatorium z fizyki doświadczalnej**, 2 g. t., ptk. 16.30—18.30, sala seminaryjna (I piętro) Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.

Prof. z. dr Stefan Pieńkowski.

- j. z. w. **Fizyka doświadczalna II**, 4 g. t., czw. i sob. 11—13, sala wykładowa Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. **Fizyka jądra atomowego**, 1 g. t., ptk. 12—13, tamże.
- j. z. w. **Wybrane zagadnienia z fizyki jądra atomowego**, 1 g. t., tamże.
- j. z. w. **Seminarium z fizyki jądra atomowego**, 1 g. t. Dzień i godzina oznaczone zostaną po porozumieniu się ze słuchaczami. Sala seminaryjna (I piętro) Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. **Promienie kosmiczne**, 1 g. t., tamże.

Prof. n. dr Andrzej Soltan.

- j. z. w. **Optyka molekularna**, 1 g. t., pon. 12—13. Sala seminaryjna (I piętro) Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.

Prof. n. dr Władysław Kapuściński.

- j. z. w. **Zjawiska fotoelektryczne**, 1 g. t. Sala seminaryjna (I piętro) Zakładu fizyki doświadczalnej, Hoża 69.
- j. z. w. **Fizyka promieni X**, 1 g. t., tamże.

Zast. prof. dr Leonard Sosnowski.

Fragment spisu wykładów w UW z r. akad. 1947/48 [25]. Mechanika teoretyczna nadal jest wymieniana wśród przedmiotów matematycznych. Obowiązuje także jeszcze system trymestralny.

HALA ATOMOWA UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO



Wywiad z profesorem dr A. Sołtanem

Profesor Sołtan jest jednym z najwybitniejszych polskich specjalistów od badań atomowych. Był wraz z rektorem Uniwersytetu Warszawskiego, profesorem doktorem Stefanem Bieńkowskim, członkiem delegacji, która wyjechała z Polski na Bikini, celem wzięcia udziału w obserwacji wybuchu bomby atomowej.

Jeszcze przed wojną istniały projekty zainstalowania przy Zakładzie Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego cyklotronu (aparatu do przyspieszania jonów, niezbędnego przy badaniach atomowych). Cyklotron miał być umieszczony pod sadzawką, w ogrodzie, celem zabezpieczenia otoczenia przed jego radioaktywnym działaniem.

W roku 1939 miały być przyznane fundusze na ten cel; wojna przerwała te prace. Po odzyskaniu niepodległości postanowiono wybudować przy Zakładzie Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego tak zwaną „Halę Atomową”, to jest halę, gdzie będą zainstalowane aparaty do badań związanych z rozbięciem atomu.

Budowę hali, która była zaprojektowana jako przybudówka do gmachu Zakładu Fizyki Doświadczalnej U. W., rozpoczęto we wrześniu 1947 roku. Przewidywano, że do końca roku roboty zostaną ukończone. Część wyposażenia technicznego „Hali Atomowej” będzie wykonana na miejscu (Zakład Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego posiada warsztaty mechaniczne), część została zamówiona w Szwajcarii.

Pierwsze dostawy mają nadejść koło nowego roku. W dniu 8 marca br. profesor Sołtan odleciał z Warszawy do Zürichu; ze Szwajcarii udał się 13 marca do Włoch, skąd wyjechał 11 kwietnia, udając się z powrotem do Szwajcarii. 22 kwietnia br. profesor Sołtan wyleciał stamtąd samolotem do Warszawy. O przebiegu podróży oraz o jej wynikach dowiedzą się Czytelnicy „Probleatów” z wywiadu, jaki przeprowadził z profesorem Sołtanem w imieniu redakcji inż. Roman Wyrzykowski.

237

Fragment pierwszej strony wywiadu z Andrzejem Sołtanem z 1948 r. [27]

Jerzemu Pniewskiemu na pytanie o przyszłość fizyki teoretycznej na Hożej odpowiedział: „Ja się nie znam na fizyce jądra atomowego, waszych cząstkach elementarnych, czy półprzewodnikach, ale ja się znam na ludziach i sam się pan przekonaj, że zdolnym fizykom potrafię pomóc i jeśli sami sobie nie poradzą, skieruję ich do odpowiednich ośrodków za granicą i wszystkie te kierunki będą u nas uprawiane” [23].

Józef Werle w artykule wspomnieniowym napisał, że Infeld: „... Działał z powodzeniem nie tylko na polu nauki. Pisał również artykuły prasowe na różne tematy, wspomnienia, pamiętniki, a nawet napisał tłumaczoną na wiele języków powieść o wielkim matematyku francuskim Ewaryście Galois. Zyskał międzynarodową sławę utalentowanego i poczytnego pisarza. Był też żarliwym bojownikiem o lepszy, sprawiedliwszy, mądrzejszy i piękniejszy świat. To niecodzienne zestawienie li tylko najważniejszych dziedzin działalności Leopolda Infelda nie jest bynajmniej przesadzone. Reprezentował tak rzadki i cenny typ umysłu ścisłego, a przy tym wszechstronnego, o bardzo szerokiej skali zainteresowań i zdolności oraz o równie szerokiej skali działania” [30].

Jak wspominał Jerzy Pniewski: „Ówcześni seniorzy cieszyli się naszym ogromnym szacunkiem, czego wyrazem było nadanie im specjalnych przydomków: Pieńkowskiemu - »Jego Najwyższość«, Infeldowi - »Jego Wspaniałość«, Rubinowiczowi - »Jego Dostojność«. Myślę, że te przydomki w pewnym sensie uwydatniały cechy ich charakterów" [23].

Wobec ambitnych planów Pieńkowskiego i Infelda jasne się stało, że należy szybko podjąć budowę kolejnego skrzydła budynku, wspólnego dla obu instytutów [31,32].

Pniewski, któremu Pieńkowski zlecił nadzór nad tą budową, wspominał iż: „Infeld osobiście zabiegał o szybkie zakończenie budowy, interweniując na wszelkich możliwych, a zawsze wysokich szczeblach. Dla zaakcentowania swego zaangażowania zaproponował mi zakład, że przed końcem 1951 r. sam wygłosi pierwszy wykład w nowo zbudowanej sali. Zakład istotnie wygrał, dokumentując to w naszej obecności wykładem, wygłoszonym ostatniego dnia przed świętami Bożego Narodzenia, wprawdzie w nie ogrzewanej jeszcze sali, ale mimo to pełnej studentów. Ja zgodnie z umową dostarczyłem jako wygraną ogromną puszkę Nescafe, stawiając ją na środku stołu wykładowego" [23].

Lata pięćdziesiąte to okres szybkiego wzrostu liczby studentów fizyki (np. w r. akad. 1952/53 przyjęto na I rok 54 osoby [33]) oraz liczby pracowników Hożej.

Jednocześnie następowały zmiany organizacyjne. Jak donosiły *Postępy Fizyki* [34]: „W roku 1951 warszawski uniwersytecki ośrodek fizyki wszedł w okres przemiany organizacyjnej polegającej na połączeniu poszczególnych dotychczas istniejących katedr fizyki i nauk pokrewnych w Instytut Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego. Instytut jednoczy katedry zarówno fizyki doświadczalnej (włącznie z elektroniką i radiologią oraz atomistyką) jak i teoretycznej. Na czele Instytutu stoją dyrektorowie prof. dr S. Pieńkowski (Dział Fizyki Doświadczalnej) i prof. Dr L. Infeld (Dział Fizyki Teoretycznej). W skład Instytutu wchodzi katedry: Fizyki Doświadczalnej (katedra zespołowa - kierownik katedry prof. dr S. Pieńkowski, zastępca prof. dr J. Pniewski), Atomistyki (prof. dr A. Sołtan), Elektroniki i Radiologii (prof. dr L. Sosnowski), Fizyki Teoretycznej I (prof. C. Białobrzeski), Fizyki Teoretycznej II (prof. dr L. Infeld) i Fizyki Teoretycznej III (prof. dr W. Rubinowicz)".

Ta wydumana struktura organizacyjna nie została, jak się zdaje, wprowadzona w życie, wkrótce bowiem, zarządzeniem ministra Szkolnictwa Wyższego z 15 maja 1952 r. na Uniwersytecie Warszawskim zostały utworzone dwa oddzielne instytuty: Instytut Fizyki Doświadczalnej, kierowany przez Pieńkowskiego i obejmujący katedry fizyki doświadczalnej, atomistyki oraz elektroniki i radiologii, oraz Instytut Fizyki Teoretycznej, kierowany przez Infelda i obejmujący katedry: termodynamiki i mechaniki, elektrodynamiki i teorii względności oraz mechaniki i optyki. Były to wtedy jedyne instytuty fizyki w Polsce [35].

W 1953 r. zmarł najpierw Białobrzeski (12 października), a potem Pieńkowski (20 listopada). Kierownictwo Instytutu Fizyki Doświadczalnej objął Jerzy Pniewski, który pozostawał na tym stanowisku do 1975 r., z blisko czteroletnią przerwą (1958-62), kiedy zastępował go Tadeusz Skaliński [23].

Jednak wkrótce, w 1954 r., w ramach ogólnie przeprowadzanej reformy wyższych uczelni, decyzją ministerstwa oba instytuty - doświadczalny i teoretyczny - zostały połączone w jeden Instytut Fizyki. Jak wspominał potem Jerzy Pniewski: „Decyzja ta była dla nas wszystkich wielkim zaskoczeniem i w istocie nigdy nie została zrealizowana. Wprawdzie Infeld namawiał mnie na podjęcie obowiązków kierownika, czy dyrektora całości, podobnie jak ja jego, deklarując przy tym gotowość zastępowania go w sprawach fizyki doświadczalnej, ale ostatecznie stanowisko dyrektora pozostało nieobsadzone, natomiast tak Infeld, jak i ja byliśmy nadal kierownikami dwóch formalnie nie istniejących instytutów przez okres ponad czterech lat. Typowe dla naszych stosunków było respektowanie w pełni tego stanu rzeczy tak przez władze uczelni, jak i Ministerstwa" [23].

W latach pięćdziesiątych w organizacji fizyki polskiej nastąpiły poważne zmiany. Na podstawie decyzji Prezydium Rządu, z dniem 1.10.1953 r. powstał Instytut Fizyki Polskiej Akademii Nauk [36]. Na stanowisko dyrektora został powołany Stefan Pieńkowski, który jednak, ciężko chory, nie objął praktycznie tej funkcji. Faktycznym twórcą IF PAN został Leonard Sosnowski, mianowany dyrektorem w 1954 r. Główną siedzibą IF PAN miał być najpierw budynek przy ul. Hożej. Początkowo planowano, że w nowym instytucie będą reprezentowane wszystkie kierunki fizyki. Jednak później, uchwałą Prezydium Rządu z dnia 4.6.1955 r. został utworzony Instytut Badań Jądrowych, w którym miały zostać skoncentrowane badania z fizyki jądra atomowego i cząstek elementarnych [37]. Dyrektorem IBJ został Andrzej Sołtan, a znaczna część nowego instytutu także miała znaleźć pomieszczenia na Hożej. Obok Sosnowskiego i Sołtana duży udział w tworzeniu IF PAN i IBJ mieli inni profesorowie uniwersytetu: Bronisław Buras, Marian Danysz i Jerzy Pniewski.

Kadra obu nowych instytutów rekrutowała się oczywiście z zakładów uniwersyteckich, a przez wiele lat fizycy zatrudnieni formalnie w różnych instytutach tworzyli wspólne zespoły badawcze i dzielili pomieszczenia. Pracownicy IF PAN ostatecznie przenieśli się całkowicie do nowego budynku przy al. Lotników, natomiast

część zakładów IBJ (obecnie Instytutu Problemów Jądrowych) nadal mieści się na Hożej, a niektóre wspólne zespoły naukowe przetrwały do dziś.

Uniwersytecki ośrodek fizyki na Hożej, będący ośrodkiem polskiej szkoły fizyki doświadczalnej stworzonej przez Pieńkowskiego, przyczynił się istotnie do tworzenia i rozwijania bardzo różnej tematyki badawczej w innych uczelniach i instytutach pozauczelnianych w Polsce. Na ten temat istnieje wiele opracowań [16,24,38-42,45,46].

Według spisu osobowego UW na rok akademicki 1956/57 [43], nasza teoria liczyła już 18 osób, w tym 2 profesorów (Infeld i Rubinowicz) oraz 7 docentów (Janusz Dąbrowski, Marian Giinther, Wojciech Królikowski, Karol Majewski, Jerzy Plebański, Maciej Suffczyński i Józef Werle).

W tym samym czasie w części doświadczalnej były 3 katedry: Fizyki Doświadczalnej, Atomistyki oraz Elektroniki i Radiologii, a w nich łącznie 40 pracowników naukowych, w tym 4 profesorów (Danysz, Pniewski, Soltan i Sosnowski) i 2 docentów (Bronisław Buras i Zdzisław Wilhelmi).

Mimo rozbudowy w 1951 r., budynek stawał się coraz ciasniejszy, zwłaszcza że wszystkie jednostki wzbogacały się w aparaturę. W dniu 22 grudnia 1961 r. oficjalnie uruchomiony został w Hali Atomowej akcelerator elektrostatyczny systemu Van de Graaffa, który otrzymał nazwę „Lech” od imienia nieżyjącego już wówczas inż. Lecha Bobrowskiego, pierwszego kierownika zespołu konstruktorów tego przyrządu [44]. Akcelerator był formalnie własnością Zakładu IA IBJ, ale oczywiście służył fizykom z IBJ i z UW [45,46].

W 1963 r. powierzchnia budynku znów wzrosła, kiedy został oddany do użytku mały pawilon, w którym znalazły pomieszczenie zakłady cząstek elementarnych z UW i IBJ, Zakład Teorii Jądra Atomowego IBJ (niektórzy pracownicy tego Zakładu byli wówczas zatrudnieni także w IFT UW) oraz Biblioteka IFT i dyrekcja IFD.

Pawilon ten został wybudowany na terenie uniwersyteckim przez Instytut Badań Jądrowych. Ówczesny pełnomocnik Rządu ds. Wykorzystania Energii Jądrowej Wilhelm Billig, niezwykle przychylnie nastawiony do fizyki, zapewniał Jerzego Pniewskiego, że nowy pawilon pozostanie własnością IBJ tylko przez 10 lat, a potem - gdy IBJ przeniesie się do innej siedziby - stanie się własnością UW. W owych czasach słowo wysokiego urzędnika znaczyło tyle, że nikt nie śmiał wspomnieć o sporządzeniu formalnej umowy między IBJ i UW. Tymczasem w 1968 r. Wilhelm Billig został zmuszony do ustąpienia ze swego stanowiska. Chociaż pawilon zajmujący działkę uniwersytecką pozostaje nadal formalnie własnością IPJ, przyjazne stosunki utrzymujące się między tymi instytucjami oraz ich pracownikami gwarantują brak napięć w sprawach własnościowych.

Rozszerzała się też tematyka badań prowadzonych na Hożej. W Instytucie Fizyki Doświadczalnej rozpoczęto badania ciała stałego metodami jądrowymi i pojawiła się Katedra Biofizyki, a potem także Pracownia Fizyki Medycznej. W Instytucie Fizyki Teoretycznej pojawiły się: teoria jądra atomowego i cząstek elementarnych, teoria ciała stałego, teoria plazmy (obecnie nie uprawiana w IFT), fizyka statystyczna i metody matematyczne fizyki.

W dniach 25-31 lipca 1962 r. Infeld zorganizował w Warszawie Międzynarodową konferencję pod nazwą „Teorie relatywistyczne i grawitacja”, z udziałem ponad 100 wybitnych fizyków teoretyków, reprezentujących wszystkie działy fizyki teoretycznej (odwiedzili wtedy Warszawę m.in. Bergmann, Bondi, Dirac, Feynman, Fock, Ginzburg, Mandelstam, Möller, Rosenfeld, Schiff i Wheeler). Było to pierwsze po wojnie tak duże zgromadzenie fizyków zagranicznych w Warszawie.

W okresie przedwojennym istniała tradycja zbierania się co pięć lat coraz liczniejszych wychowanków Hożej, którzy w dniu 30 stycznia obchodzili rocznicę założenia Zakładu. Po wojnie obchodzono uroczystość 50 rocznicę Hożej. W dniu 30 stycznia 1971 r. odbyła się specjalna sesja z udziałem licznie zaproszonych gości [47-49], przygotowano wystawę przedstawiającą historię i osiągnięcia ośrodka oraz wydano spis wszystkich prac naukowych opublikowanych przez pracowników uniwersyteckiego ośrodka na Hożej od 1921 r. [50].

W tym czasie ośrodek na Hożej bardzo szybko się powiększał. W 1972 r. Instytut Fizyki Doświadczalnej liczył 7 zakładów, a w nich 113 nauczycieli akademickich (w tym 8 profesorów i 5 docentów). Instytut Fizyki Teoretycznej w 7 zakładach skupiał 39 nauczycieli akademickich (w tym 6 profesorów i 3 docentów). Istniała też Katedra Metod Matematycznych Fizyki licząca 15 pracowników (w tym 1 profesor i 2 docentów) [51].

Katedra Fizyki Doświadczalnej**Kierownik**

Pniewski Jerzy prof. n.

Zastępca profesora

Skaliński Tadeusz mgr

Adiunkci

Rosiński Kazimierz mgr

Starsi asystenci

Mierzecki Roman mgr

Rogaczewski Jerzy mgr

Moszyńska Bronisława mgr

Trynkowska Danuta mgr

Asystenci

Adamski Lesław

Krafińska Maria mgr

Karczewski Bogdan mgr

Pacholczyk Andrzej mgr

Kosek Stanisław

Katedra Atomistyki**Kierownik**

Sołtan Andrzej dr prof. zw.

Profesorowie nadzwyczajni

Danysz Marian mgr inż.

Docent

Wilhelmi Zdzisław k.n.

Adiunkt

Skrzypczak Ewa mgr

Starsi asystenci

Droste Chrystian

Wróblewski Andrzej mgr

Rondio Janusz mgr

Asystenci

Gajewski Wojciech

Turkiewicz Irena mgr

Kowalczyński Jerzy

Zakrzewski Janusz

Sowiński Mieczysław mgr

Katedra Elektroniki i Radiologii**Kierownik**

Sosnowski Leonard dr prof. zw.

Docent

Buras Bronisław mgr inż.

Zastępca profesora

Wolska Aniela k.n.

Adiunkci

Auleytner Julian mgr

• Wardzyński Wiesław mgr inż.

Starsi asystenci

Bogdanowicz Jerzy mgr

Szymańska Wanda mgr

Filiński Ignacy mgr

Toruń Andrzej mgr

Frejlik Wojciech mgr

Wilhelmi Janina mgr

Lefeld Maria mgr

Wojtowicz Barbara mgr

Piotrowski Jan mgr

Asystenci

Dziuba Eugeniusz mgr

Ginter Jerzy

INSTYTUT FIZYKI

(W-wa, Hoża 69, tel. 8-30-31)

KATEDRY:**Katedra Termodynamiki i Mechaniki****Kierownik**

vacat.

Docent

Majewski Karol mgr

Katedra Elektrodynamiki i Teorii Względności**Kierownik**

Infeld Leopold dr prof. zwycz.

Docenci

Werle Józef k.n.

Suffczyński Maciej k.n.

Adiunkci

Zelazny Roman mgr inż.

Starsi asystenci

Legatowicz Aleksander mgr

Mizgier Zofia mgr

Asystenci

Białynicki Iwo mgr

Wrzecionko Jerzy mgr

Tulczyjew Włodzimierz mgr

Zastępca asystenta

Bazański Stanisław mgr

Katedra Optyki i Mechaniki**Kierownik**

Rubinowicz Wojciech dr prof. zw.

Docenci

Dąbrowski Janusz k.n.

Królikowski Wojciech k.n.

Günther Marian dr

Plebański Jerzy k.n.

Asystent

Jurewicz Andrzej mgr

Zastępca asystenta

Białkowski Grzegorz mgr

Fragment składu osobowego UW z r. akad. 1956/57 [43]. Skrót k. n. oznacza istniejący wówczas stopień „kandydat nauk”

Wzrastająca stale liczba studentów (w latach sześćdziesiątych przyjmowano na I rok fizyki bardzo wielu studentów, np. 150 w r. akad. 1963/64, a potem nawet ponad 200) spowodowała konieczność wyprowadzenia części pracowni, głównie dydaktycznych, poza Hożę. Już w 1965 r. biofizyka znalazła się w gmachu Wydziału Geologii na Ochocie. W latach 1969 i 1974 wydział nasz uzyskał pierwsze dwa budynki na nowym terenie przy ul. Pasteura. Przeniesiono tam z Hożej 69 pracownie studenckie, kilka sal ćwiczeniowych i centralne warsztaty, a pozostałą powierzchnię zajął Instytut Geofizyki i jeden z zakładów IFD. Objęliśmy także w posiadanie część uniwersyteckiej kamienicy przy ul. Hożej 74, gdzie znalazł się dziekanat Wydziału Fizyki oraz Katedra Metod Matematycznych Fizyki i jeden z zakładów IFT.

W związku z powstaniem Zakładu Dydaktyki Fizyki po zlikwidowaniu Wyższego Studium Nauczycielskiego, Wydział Fizyki użytkował też przez wiele lat barak przy ul. Nowowiejskiej oraz zespół pomieszczeń w gmachu Wydziału Psychologii przy ul. Stawki. Obecnie zamiast tego użytkujemy budynek przy ul. Smyczkowej, gdzie w 1991 r. zostało zorganizowane Nauczycielskie Kolegium Fizyki.

W końcu lat siedemdziesiątych stan zatrudnienia na Hożej osiągnął apogeum. W 1979 r. w Instytucie Fizyki Doświadczalnej było 124 nauczycieli akademickich zatrudnionych w 10 zakładach, w Instytucie Fizyki Teoretycznej 50 fizyków w 7 zakładach, a Katedra Metod Matematycznych Fizyki Uczyła 16 osób. Łącznie pracowało wtedy na Hożej 19 profesorów i 17 docentów [52].

Tabela 1. Rozwój kadry uniwersyteckiego ośrodka fizyki na Hożej

Rok	Ogółem pracowników naukowych	W tym profesorów i docentów
1921	4	2
1926	14	2
1931	15	2
1936	31	2
1946	15	5
1951	49	8
1956	62	16
1961	75	21
1966	118	26
1971	130	18
1973	167	27
1979	190 (187) ^a	36
1992	186 (160) ^a	81 ^b

^a W nawiasie liczba etatów.

^b Profesorowie z tytułem naukowym i doktorzy habilitowani.

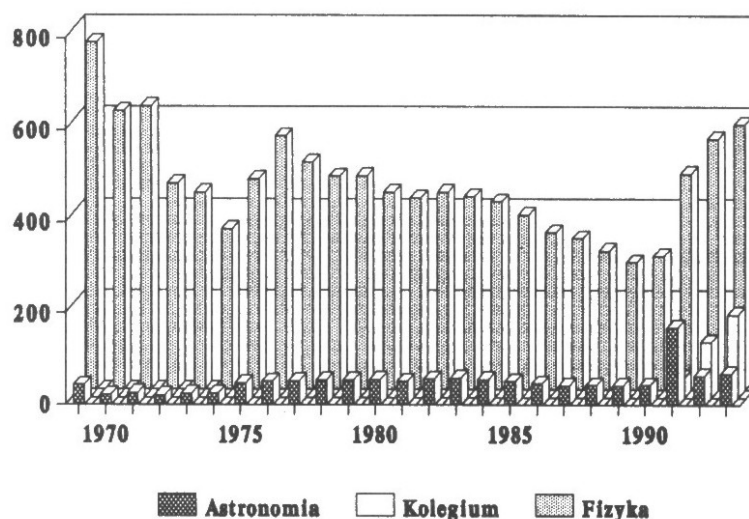
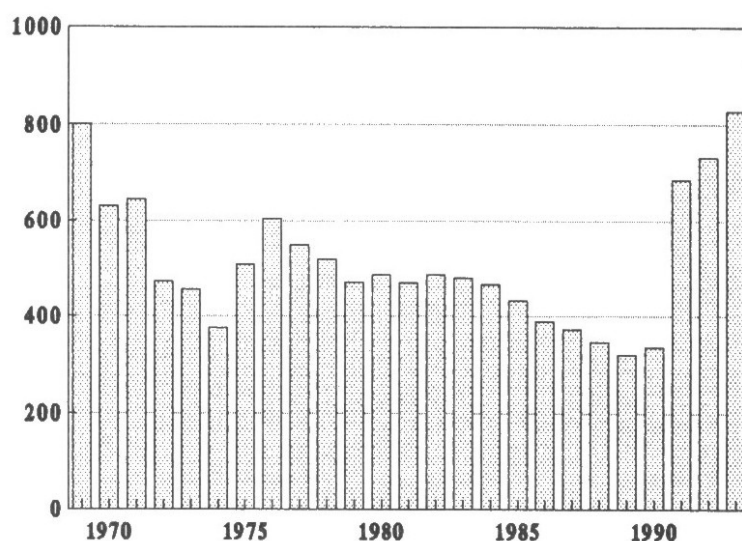
Kryzys ekonomiczny i represje stanu wojennego nie pozostały bez wpływu na zatrudnienie na Hożej. Została zmniejszona liczba etatów, a z drugiej strony wzrosła znacznie mobilność kadry. Pojawiło się zjawisko „nawisu etatowego”, przy którym znaczna część osób jest w każdej chwili na urloпах i liczba zatrudnionych przewyższa liczbę etatów. W październiku 1992 r. Instytut Fizyki Doświadczalnej miał na 103 etatach 114 zatrudnionych nauczycieli akademickich, Instytut Fizyki Teoretycznej 57 zatrudnionych na 43 etatach, a Katedra Metod Matematycznych Fizyki 15 zatrudnionych na 14 etatach. Łącznie ośrodek uniwersytecki na Hożej liczył wtedy 28 osób z tytułem profesora i aż 53 - ze stopniem doktora habilitowanego [53]. Najwyżej kwalifikowana kadra obejmuje więc obecnie już połowę wszystkich zatrudnionych.

Po chudych latach osiemdziesiątych liczba studentów fizyki znów szybko rosła, toteż konieczne było dalsze zwiększenie powierzchni użytkowanej przez Wydział. Zakończenie nadbudowy skrzydła zbudowanego w 1951 r. pozwoliło rozładować tłok w pracowniach Hożej. W ciągu najbliższych dwóch lat liczba studentów Wydziału Fizyki przekroczy tysiąc i zapewne utrzyma się na tym poziomie.

Przed trzydziestu laty powstała koncepcja budowy części kampusu uniwersyteckiego na Ochocie, między ulicami Banacha, Pasteura, Wawelską i al. Żwirki i Wigury. Sporządzono nawet plany budowy na tamtym terenie wielkiego kompleksu budynków dla fizyki z kilkoma dużymi amfiteatralnymi salami. Tam miała się przenieść fizyka z budynku przy ul. Hożej 69. Jerzy Pniewski w swoich wspomnieniach napisał nawet: „Zastanawiam się kiedy nasi następcy przestaną mówić »Hoża« o uniwersyteckim ośrodku fizyki, a nazwę jego zaczną wiązać z ulicą Banacha” [23].

Wydział fizyki UW

Liczba studentów na studiach dziennych



Studenci Wydziału Fizyki UW; część górna: liczba wszystkich studentów wydziału, część dolna: rozbięcie liczby studentów na kierunki

Tymczasem wobec pogarszającej się sytuacji ekonomicznej państwa plany te odłożono na daleką, nie dającą się przewidzieć przyszłość. Choć na terenie uniwersyteckim na Ochocie mieści się obecnie chemia, geologia i matematyka uniwersytecka, dwa wspomniane wyżej pawilony fizyki oraz niemal wykończony budynek Środowiskowego Laboratorium Ciężkich Jonów UW, a niedługo stanie tam też budynek biologii, jest pewne, iż zasadnicza część ośrodka uniwersyteckiego fizyki pozostanie na Hożej 69 jeszcze przez wiele lat.

W ciągu swej dotychczasowej historii uniwersytecki ośrodek fizyki na Hożej należał do różnych Wydziałów Uniwersytetu Warszawskiego. Od początku istnienia do 1926 r. był częścią Wydziału Filozoficznego, potem aż do 1949 r. – częścią Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego. Przez trzy lata, do 1953 r., należeliśmy do Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii, przez następnych szesnaście lat – do Wydziału Matematyki i Fizyki, a od 1969 r. - do Wydziału Fizyki.

Za dwa lata, w styczniu 1996 r., będziemy obchodzili 75 rocznicę powstania Hożej. Czas już rozpocząć przygotowania do tych obchodów.

Literatura

- [1] W. Kapuściński, „Zgon Stefana Pieńkowskiego”, *Problemy* **10**, 56 (1954).
- [2] W. Kapuściński, „Stefan Pieńkowski 28.VII.1883 - 20.XI.1953”, *Postępy Fizyki* **14**, 615 (1963).

- [3] L. Natanson, „Stefan Pieńkowski”, *Postępy Fizyki* **5**, 227 (1954).
- [4] A. Piotrowska, „Ze wspomnień o Profesorze Stefanie Pieńkowskim”, *Postępy Fizyki* **11**, 19 (1960).
- [5] J. Pniewski, „Stefan Pieńkowski, twórca polskiej szkoły fizyki doświadczalnej”, *Problemy* **15**, 10 (1969).
- [6] T. Skaliński, „Stefan Pieńkowski, uczonej i organizator badań”, *Postępy Fizyki* **20**, 643 (1969).
- [7] „Moim Mistrzem był Stefan Pieńkowski... - rozmowa z Tadeuszem Skalińskim”, *Postępy Fizyki* **40**, 163 (1989).
- [8] L. Sosnowski, „W stulecie urodzin Stefana Pieńkowskiego”, *Postępy Fizyki* **35**, 161 (1984).
- [9] B. Twarowska, „Stefan Pieńkowski - twórca Instytutu Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego”, *Problemy*, nr 11, 693 (1963).
- [10] J. Pniewski, „Warszawskie środowisko fizyków okresu międzywojennego”, *Postępy Fizyki* **36**, 51 (1985).
- [11] *Uniwersytet Warszawski 1915-1939, 1939-1944, Suplement 1945-1965, materiały bibliograficzne* (Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991).
- [12] Z. Mizgier, „Powstanie i rozwój Polskiego Towarzystwa Fizycznego. Część II”, *Postępy Fizyki* **29**, 67 (1978).
- [13] L. Natanson, „Wspomnienie o Andrzeju Sołtanie”, *Postępy Fizyki* **11**, 11 (1960).
- [14] H. Niewodniczański, „Andrzej Sołtan (1897 - 1959)”, *Postępy Fizyki* **11**, 3 (1960).
- [15] Z. Wilhelmi, „Życie i dzieło Andrzeja Sołtana w dwudziestą rocznicę śmierci”, *Postępy Fizyki* **31**, 379 (1980).
- [16] W. Majewski, „O pracach Katedry Fizyki Elektronowej Politechniki Warszawskiej”, *Postępy Fizyki* **14**, 659 (1963).
- [17] „Od pierwszych kroków w fizyce do odkrycia zjawiska odwrotnego nasycenia dielektrycznego - rozmowa z prof. Arkadiuszem H. Piekara”, *Postępy Fizyki* **35**, 167 (1984).
- [18] Z. Ziółkowska, „Fizyka teoretyczna w Polsce do 1939 r.: geneza i rozwój”, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* **32**, 313 (1987).
- [19] W. Ścisłowski, „Czesław Białobrzeski”, *Postępy Fizyki* **5**, 413 (1954).
- [20] *Skład Uniwersytetu i Spis Wykładów na rok akademicki 1929-1930* (Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1929).
- [21] *Skład Uniwersytetu i Spis Wykładów na rok akademicki 1930-1931* (Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1930).
- [22] *Spis Wykładów na rok akademicki 1937-1938* (Uniwersytet Józefa Piłsudskiego, Warszawa 1937).
- [23] J. Pniewski, „Wspomnienia autobiograficzne”, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* **33**, 257 (1988).
- [24] M. Danysz, J. Pniewski, „Fizyka wysokich energii i cząstek elementarnych w Ośrodku Warszawskim, na Hożej”, *Postępy Fizyki* **14**, 633 (1963).
- [25] *Skład uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1947-1948* (Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1947).
- [26] „Chyba już to wiem... - rozmowa z Leonardem Sosnowskim”, *Postępy Fizyki* **37**, 63 (1986).
- [27] R. Wyrzykowski, „Hala atomowa Uniwersytetu Warszawskiego, wywiad z profesorem dr A. Sołtanem”, *Problemy*, nr 4, 237 (1948).
- [28] K. Majewski, „Fizyka teoretyczna w 20-lecie Polski Ludowej”, *Postępy Fizyki* **15**, 247 (1964).
- [29] A. Trautman, „Wspomnienie o Leopoldzie Infeldzie”, *Postępy Fizyki* **19**, 147 (1968).
- [30] J. Werle, „Wspomnienie o Leopoldzie Infeldzie”, *Postępy Fizyki* **29**, 367 (1978).
- [31] „Rozbudowa gmachu Instytutu Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego”, *Postępy Fizyki* **3**, 116 (1952).
- [32] „Nowe skrzydło gmachu Instytutu Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego”, *Postępy Fizyki* **3**, 388 (1952).
- [33] „Przyjęcia na I rok studiów fizyki”, *Postępy Fizyki* **3**, 521 (1952).
- [34] „Instytut Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego”, *Postępy Fizyki* **3**, 116 (1952).
- [35] „Instytuty Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego”, *Postępy Fizyki* **3**, 520 (1952).
- [36] „Instytut Fizyki PAN”, *Postępy Fizyki* **5**, 102 (1954).
- [37] „Instytut Badań Jądrowych w Polsce”, *Postępy Fizyki* **6**, 564 (1955).
- [38] B. Buras, „Od dyfrakcji promieni X na Hożej do dyfrakcji neutronów w Świerku”, *Postępy Fizyki* **14**, 627 (1963).
- [39] A. Jabłoński, „O pracach Katedry Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika”, *Postępy Fizyki* **14**, 641 (1963).
- [40] A. Piekara, „O rozwoju fizyki dielektryków w Polsce”, *Postępy Fizyki* **14**, 679 (1963).
- [41] T. Skaliński, „O pracach Katedry Optyki Instytutu Fizyki Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego i Zakładu Optyki Instytutu Fizyki Polskiej Akademii Nauk”, *Postępy Fizyki* **14**, 691 (1963).
- [42] L. Sosnowski, „Badania optyczne półprzewodników”, *Postępy Fizyki* **14**, 697 (1963).
- [43] *Skład Uniwersytetu na rok akademicki 1956-1957* (Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1956).
- [44] „Akcelerator elektrostatyczny »Lech«”, *Postępy Fizyki* **13**, 367 (1962).
- [45] Z. Wilhelmi, „Fizyka jądra atomowego w ośrodku warszawskim”, *Postępy Fizyki* **13**, 237 (1962).
- [46] Z. Wilhelmi, „Doświadczalna fizyka jądra atomu ośrodka warszawskiego w latach 1945-64”, *Postępy Fizyki* **15**, 405 (1964).
- [47] W. Majewski, „50-lecie warszawskiej fizyki”, *Postępy Fizyki* **22**, 449 (1971).
- [48] L. Sosnowski, „Referat z okazji 50-lecia Uniwersyteckiego Ośrodka Fizyki na Hożej w Warszawie”, *Postępy Fizyki* **22**, 459 (1971).
- [49] J. Pniewski, „50-lecie Ośrodka Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego (lata 1945-1971)”, *Postępy Fizyki* **22**, 465 (1971).
- [50] *Prace uniwersyteckiego ośrodka fizyki opublikowane w pięćdziesięciolecie 1921-1970*, red. S. Bażański, J. Zakrzewski (Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1971).
- [51] *Skład osobowy UW na rok akademicki 1972-1973* (Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1972).
- [52] *Skład osobowy Uniwersytetu Warszawskiego w roku akademickim 1979/80* (Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1980).
- [53] *Skład osobowy Uniwersytetu Warszawskiego w roku akademickim 1992/93* (Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993).
- [54] *Album karykatur P.P. Profesorów i Asystentów Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego* (Wydawnictwo Kola Medyków S.U.W., Warszawa 1927)